

SULTAN İLAHİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

3023-5820

Altı Aylık Hakemli Kısa Makale, Araştırma ve İnceleme Dergisi

Vol./Cilt: 2, Issue/Sayı: 1, ss. 49-61, June/Haziran 2024

Ignaz Goldziher'in Kur'ân Kırâatlerine Yönelik İddiaları Üzerine Resmü'l-Mushaf Bağlamında Bir Değerlendirme*

An Evaluation in the Context of Rasm al-Mushaf on Ignaz Goldziher's Claims Regarding the Different Qirāats of the Qur'ân

Hüseyin Küçük¹ Ali Rıza Gül²

Öz

Oryantalistlerin büyük bir çoğunluğu Kur'ân-ı Kerim'in kaynağı ve korunmuşluğu ile ilgili hususlarda İslam âleminde genel kabul görmüş olan düşünceden oldukça farklı yaklaşımlara sahiptir. Vahyin sübûtu ve kayıt altına alınması bağlamında oryantalistlerin kendi görüşlerine dayanak yaptıkları konuların başında Kur'ân kırâatlerinin birbirinden farklılık arz etmesi ve *Resmü'l-Mushaf* meselesi gelmektedir. Mushaf'ın imla şekli ve Kur'ân'ın farklı kırâatleri konusunda çalışmalarda bulunan oryantalistlerin başında Ignaz Goldziher yer almaktadır. Ona göre Kur'ân âyetlerinin Hz. Peygamber döneminde yazıya geçirilmiş olması şüphelidir. Bu nedenle ortada âyetlerin doğru okunmasını sağlayacak bir metin bulunmamaktadır. Bu da Kur'ân'ın farklı okuyuşlarla tahrif edilmiş olduğunu göstermiştir. O, Mushaf'ın yazıya geçirildiği dönemde kullanılan Arap yazısının yetersiz oluşunu, şeklen birbirine benzeyen harflerde ayırt edici noktalar bulunmayışını ve kelimelerin harekesiz yazılışını kırâat farklılıklarının sebebi olarak kabul etmiştir. Ayrıca o, Hz. Osman döneminde Kur'ân'ın kırâatleri tek bir okuyuşa indirmek için yazıldığını, fakat bunun başarılı olamadığını iddia etmiş, istinsâh çalışmasını kırâat sayısındaki artışı sınırlandırma çabası olarak addetmiştir. Bu çalışmada onun bu iddiaları *Die richtungen der Islâmischen Koranauslegung* isimli eserinin *Mezâhibu't-tefsîri'l-İslâmî* adıyla Arapçaya çevrilen nüshası esas alınarak incelenmiş, örnek gösterdiği âyetler kırâat yönünden tahlil edilmiş, iddialarına delil olarak zikrettiği rivayetler konunun temel kaynaklarında yer alan bilgilerle karşılaştırılarak değerlendirilmiştir. Bu çalışma onun kırâat farklılıklarıyla ilgili bu iddialarının gerçeği yansıtmadığını ortaya koymayı amaçlaması bakımından önem arz etmektedir. Yapılan araştırma neticesinde kaynaklarda yer alan bilgilerin onun iddialarını doğrulamadığı, temel delil olarak sunduğu rivayetlerin Kırâat İlimi açısından sıhhat şartlarını sağlamadığı sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kırâat, Oryantalizm, Kur'ân, Arap yazısı, Resmü'l-Mushaf

* Araştırma Makalesi / Research Article, Geliş Tarihi / Date Received: 06.06.2024, Kabul Tarihi / Date Accepted: 27.06.2024, Yayın Tarihi / Date Published: 30.06.2024.

¹ DİB Mushafları İnceleme ve Kırâat Kurulu Üyesi, E-Mail: huseyin.kucuk1@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4429-500X>

² Prof. Dr., ESOGÜ İlahiyat Fakültesi Temel İslâm Bilimleri Tefsir Anabilim Dalı, E-Mail: argul@ogu.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5194-3223>

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

Küçük, Hüseyin – Gül, Ali Rıza. "Ignaz Goldziher'in Kur'ân Kırâatlerine Yönelik İddiaları Üzerine Resmü'l-Mushaf Bağlamında Bir Değerlendirme". *Sultan İlahiyat Araştırmaları Dergisi (SİAD)* 2/1 (Haziran 2024), 49-61. <https://zenodo.org/uploads/10.5281/zenodo.12579514>

CC BY-NC 4.0

Öne Çıkanlar

- Birçok Oryentalist Kur'ân kırâatindeki farklılıkların çok büyük oranda Mushaf imlasından kaynaklandığı görüşündedir.
- Goldziher Mushaf'ın istinsâh edilmesini kırâatleri teke indirme gayreti olarak görmektedir.
- Kur'ân âyetleri Hz. Peygamber döneminde kayıt altına alınmıştır.
- Kırâatlerin oluşumunda Mushaf imlasından kaynaklanan olgular çok az etkilidir.
- Kırâatlerin oluşumunda asıl unsur Hz. Peygamber'den ve sahâbilerinden gelen rivayetlerdir.

Abstract

The majority of orientalists have quite different approaches to the issues related to the source and preservation of the Qur'ân from the generally accepted opinion in the Islamic world. In the context of the revelation and its recording, one of the main issues that orientalists base their views on is the difference between the Qur'ânic qirâats and the issue of Rasm al-Mushaf. Ignaz Goldziher is regarded as one of the most prominent orientalists in the field of Qur'ânic studies. He made significant contributions to the study of the Mushaf and the various qirâats of the Qur'ân. He posits that it is unlikely that the verses of the Qur'ân were written down during the Prophet's lifetime. Consequently, there is no text to guarantee the correct reading of the verses. This demonstrated that the Qur'ân had been subjected to various distortions through different readings. He acknowledged the shortcomings of the Arabic script employed during the period in which the Mushaf was compiled, the lack of distinguishing features in letters that are similar in shape, and the practice of writing words without harakah as the underlying cause of the discrepancies observed in qiraat. Additionally, he posited that during the tenure of Caliph 'Uthman, the Qur'ân was written with the intention of reducing the number of qiraat to a single recitation. However, this objective was not achieved, and he regarded the work of istinsâh as an attempt to restrict the growth in the number of qiraat. This study analyses the claims made by the author in question, based on the Arabic translation of his work *Die Richtungen der Islamischen KoranAuslegung*, which is titled *Mazâhib al-Tafsîr al-Islâmî*. The verses cited by the author as examples are analysed in terms of qirâat, while the narrations he cites as evidence for his claims are evaluated by comparing them with the information contained in the main sources of the subject. This study is significant in that it seeks to ascertain the veracity of the author's assertions regarding the distinctions between qirâat. The findings of the research indicate that the information presented in the sources does not corroborate the author's claims, and the narrations he presented as primary evidence do not meet the criteria for authenticity in terms of the science of Qirâat.

Key Words: *Qirâat, Orientalism, Qur'an, Arabic script, Rasm al-Mushaf*

Highlights

- A significant proportion of Orientalists hold the view that the discrepancies observed in the Qur'ânic recitation (qirâat) can be attributed to the manner in which the Mushaf is spelled.
- Goldziher posits that the rewriting of the Mushaf was an attempt to consolidate the qiraat into a single form.
- The verses of the Qur'ân were recorded during the lifetime of the Prophet.
- The phenomenon resulting from the spelling of the Mushaf has a minimal impact on the formation of the qirâat.
- The primary factor in the genesis of qirâats is the narrations of the Prophet and his Companions.

1. Giriş

Kur'an-ı Kerim âyetleri nüzûl döneminden itibaren Hz. Peygamber'in denetim ve gözetiminde vahiy kâtipleri tarafından kayıt altına alınmıştır.³ Hz. Peygamber döneminden itibaren Müslümanlar her devirde Kur'an metninin doğru okunması ve doğru yazılması için ciddi tedbirler almışlardır. Nüzûl döneminde vahyin korunmasına yönelik tedbirlerin başında âyetlerin ezberlenmesi ve yazılarak kayıt altına alınması gelmektedir. Hz. Ebû Bekir'in hilafeti döneminde âyetler belli bir disiplin içerisinde cem' edilmiş (toplanmış), Kur'an iki kapak arasına alınmış ve Mushaf haline getirilmiştir. Bu dönemde cem' edilen Mushaf, Hz. Osman'ın halifeliği zamanında bir komisyon tarafından çoğaltılarak Müslüman nüfusun yoğun olduğu büyük şehirlere gönderilmiştir. Mushaf'ın istinsâhi (çoğaltılması) esnasında âyetlerin imlasının nasıl olması gerektiği gündeme gelmiş, Hz. Ebû Bekir döneminde esas alınan ilk imla prensipleri gözden geçirilmiştir.⁴ Hz. Osman döneminde istinsâh edilen ve *Mesâhifu'l-emsâr* (şehirlere gönderilen Mushaflar) ismiyle anılan bu Kur'an-ı Kerim nüshalarının imla özellikleri bu dönemden itibaren Mushaf imlasında belirleyici kabul edilmiş, bu imlaya muhalif olan imla biçimleri kabul görmemiştir.⁵ *Resmî'l-Mushaf* adı verilen bu imla özelliklerinin rivayete ve nakle dayandığı düşüncesi İslam âlimleri arasında genel kabul görmüş, bu yüzden de Kur'an imlasında bağlayıcı sayılmıştır.

Resmî'l-Mushaf konusunu İslam âlimlerinden çok daha farklı bir yaklaşımla izah etmeye çalışan kesimler bulunmaktadır. Bunların başında oryantalistler (müsteşrikler, doğu bilimciler) gelmektedir. Onlar Kur'an-ı Kerim'in kaynağı ve korunmuşluğu gibi konuların yanı sıra kırâat farklılıklarının sebepleri ve *Resmî'l-Mushaf* meseleleriyle de yoğun bir biçimde ilgilenmişlerdir.⁶ Onların büyük bir kısmı Mushaf'ın imla şeklini Arap yazısının yetersizliğine bağlamış, kırâatleri de bu imlanın sonucu olan bir olgu olarak değerlendirmiştir.⁷ Ayrıca onlar nüzûl döneminde Arapçayı farklı lehçelerle konuşan kabilelere Kur'an'ı okuma kolaylığı sağlamak üzere verilen

³ Ebû Bekr Abdullah b. Süleyman b. el-Eş'as (ibn Ebî Dâvûd) es-Sicistânî, *Kitâbu'l-mesâhif*, ed. Muhiddin Abdussübân Vâiz, 2. Baskı, (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2002), 1/151-175; Şihâbüddîn İsmail b. İbrahim İsmail Ebû Şâme Şemsüddîn, *el-Mürşidü'l-veciz ilâ ulûm teteallak bi'l-aziz* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2003), 48-51; Ebu'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kirâati'l-aşr*, ed. Ali Muhammed ed-Dabbâ, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2002), 1/32.

⁴ Ebû Şâme, *el-Mürşidü'l-veciz*, 59-67; Ebû Amr Osman b. Sâid ed-Dânî, *el-Mukni' fi ma'rifeti mersûmi Mesâhifi ehli'l-emsâr*, ed. Beşir b. Hasan el-Hamîrî, (Bahreyn: Merkezu'l-Melik Faysal-li'l-Buhûs ve'd-Dirâseti'l-İslâmiyye, 2016), 1/115-116; Muhammed Habîbullah b. Abdullah b. Mâlikî el-Ceknî, *İkâzu'l-a'lâm livucûbi İttibâi resmî'l-Mushaf li İmam Osman b. Affân* (Suriye: Mektebetü'l-Ma'rife, 1982), 12.

⁵ Sabûr Hasan Muhammed Ebû Süleyman, *Mevridu'z-zam'an fi ulûmi'l-Kur'an*, ed. Muhammed Ali Building (Bombay-Hindistan: Dârus-selefiyye, 1984), 134-135; Ebû Dâvûd Süleymân İbn Necâh, *Muhtasaru't-tebyîn li hecât't-tenzil*, ed. Ahmed b. Muammer Şarşal (Suudi Arabistan: Mecmeu'l-Melik Fahd li Tıbbâti'l-Mushafi'ş-Şerîf, 2000), 1:200-201; Dâni, *Mukni'*, 1:33-39; Tayyar Altıkulaç, *Günümüze Ulaşan Mesâhif-i Kadime (İlk Mushaflar Üzerine Bir İnceleme)* (İstanbul: IRCICA, 2015), 70; Abdulkadir Mansûr, *Mevsûatü ulûmi'l-Kur'an* (Suriye: Dâru'l-kalemi'l-arabî, 2002), 80-81.

⁶ Abdulhamit Birişik, *Kırâat İlmi ve Tarihi* (Bursa: Emin Yayınları, 2014), 167-179.

⁷ Ignaz Goldziher, *Mezâhibu't-tefsiri'l-İslâmî*, ed. Abdu'r-Raûf Muhammed Avni, çev. Abdu'l Halim en-Neccâr (Kahire: el-Merkezü'l-kavmî li't-terceme, 2013), 8-9; Abdu'l Fettah İsmail Şelebî, *Resmî'l-mushafi'l-Osmânî ve evhâmi'l-müsteşrikîne fi kirâati'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Kahire: Mektebetü Vehbe, 1999), 29; Mehmet Emin Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı-Mushaf Tarihi ve İmlası* (Ankara: OTTO, 2015), 108-109; Hâkim Selman es-Sultânî - Zehrâ el-Burkâvî, *Dirâsetü'l-istişrâkiyye*, "İşkâliyyetü resmî'l-Mushafi'l-Osmânî fi dav-i ru'yeti'l-istişrâkiyye" 19 (2019), 1-2.

yedi harf ruhsatına bağlı olarak ortaya çıkan kırâatlerin aslında ictihâdî olduğunu, bunun bir sonucu olarak da Kur'ân metninde birtakım değişiklikler meydana geldiğini iddia etmişlerdir.⁸ Kırâatlerle ilgili meseleler hakkında sahih rivayetlerin yanı sıra zayıf rivayetlerin de bulunması onların iddialarında muhtemelen etkili olmuştur.

Resmü'l-Mushaf ve Kur'ân kırâatleri konusunda ilmi çalışmalar yapan oryantalistlerin başında Yahudi asıllı Macar bir bilim adamı olan Ignaz Goldziher (öl. 1921) gelmektedir.⁹ Başta çağdaşı Theodor Nöldeke (öl. 1930) olmak üzere Frantz Buhl (öl. 1932), Alphonsoe Mingana (öl. 1937), Carl Brockelmann (öl. 1956) ve Arthur Jeffery (öl. 1959) gibi meşhur oryantalistler hep onun izini takip etmişlerdir.¹⁰ Onlara göre eski Arap yazısı eksik ve kusurluydu. Arapça kısa ünlülere sahip olmadığı gibi, kısmen bazı uzun ünlülere de sahip değildi. Buna ilaveten Arapçada çok sayıda sessiz harf aynı imla tarzıyla yazılmaktaydı. Örneğin bâ (باء), tâ (طاء), sâ (سَاء) harflerini ifade etmek için aynı imla karakteri kullanılmaktaydı. Farklı harflerin aynı imla ile yazılmasına bağlı olarak bir kelimenin çok farklı şekillerde okunması muhtemeldi. Dolayısıyla kelimelerin okunuşu, okuyanın tecrübe ve yazı bilgisine bırakılmıştı. İlk Mushaflarda nokta bulunmadığı için tâ-zâ (طاء), sîn-şîn (سَاء), sâd-dâd (صَاد), ve fê-kaf (فَاء) gibi harflerin okunuşunu, kelimenin isim mi veya fiil mi, malum mu ya da meçhul mü olduğunu okuyucu kendisi tayin etmek durumundaydı.¹¹

Bu çalışmada Goldziher'in özgün adı *Die richtungen der İslâmichen Koranauslegung* olan, Abdulhalim en-Neccâr tarafından da *Mezâhibu't-tefsîri'l İslâmî* adıyla Arapçaya çevrilen eserinde yer alan kırâatlerle ilgili bazı düşünceleri incelenecektir.¹² Çalışmanın sınırları göz önünde bulundurularak Goldziher'in kırâatlerle ilgili sadece *Resmü'l-Mushaf* bağlamındaki iddiaları ele alınacaktır. Kırâatlerin kaynağı, doğuşu, nakil ve rivayet süreçleri, Arap dili ve mananın kırâatlere etkisi gibi konulara başka bir çalışmaya konu edilecek kadar geniş olması nedeniyle burada yer verilmeyecektir.

Adı geçen eserde Goldziherin iddialarına örnek verdiği kelimelerdeki kırâatlerin sıhhat değeri tespit edilecek, örnek verilen kelimelerde var olan kırâatler incelenecek, bu okuyuşların nakil ile gelen muteber bir kırâat mi, yoksa Mushaf imlasından kaynaklanan bir okuyuş mu olduğu temel kaynaklar ışığında gözler önüne serilmeye gayret edilecektir. Bu amaçla çağdaş araştırmalardan da yararlanacağımız bu çalışmamızda Kur'ân'ın yazım süreci ve kırâatlerin kaynağı hakkındaki iddialara yönelik mülahazalarımızı ortaya koymaya çalışacağız. Bu bakımdan çalışma Goldziher'in bu iddialarına bir cevap niteliği de taşıyacaktır. Böylece Mushaf

⁸ Goldziher, *Mezâhibu't-tefsîri'l-İslâmî*, 1.

⁹ Mehmet Sait Hatiboğlu, "Ignaz Goldziher", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, 1996), C. 14, s. 103-104; Abdurrahman Çetin, *Kur'an-ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar: -Oryantalistlerin Görüşleri-* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013), 342.

¹⁰ İsmail Şelebî, *Resmü'l-Mushafi'l-Osmânî*, 30-31; Maşalı, *Kur'ân'ın Metin Yapısı*, 105-6; Sultânî ve Burkâvî, "İşkeliyyetü resmî'l-mushaf", 203-4; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, 334.

¹¹ Goldziher, *Mezâhibu't-tefsîri'l-İslâmî*, 8-9; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, 335.

¹² Araştırmamızda Goldziher'in Almanca kaleme aldığı *Die richtungen der İslâmichen Koranauslegung* adlı eserinin Abdulhalim en-Neccâr tarafından *Mezâhibu't-tefsîri'l İslâmî* ismiyle Arapçaya yapılan tercümesini esas aldık. Gerekli gördüğümüz yerlerde bu Arapça nüshayı Mustafa İslamoğlu tarafından çevrilerek *İslam Tefsir Ekolleri* adıyla yayınlanan Türkçe nüshayla da karşılaştırdık.

imlası ve Arap yazısı üzerinden Kur'an'ın korunmuşluğu ve orijinalliği ile ilgili oluşturulmak istenen tereddütlerin giderilmesine katkıda bulunmaya gayret edeceğiz.

2. Arap Yazısının Yetersizliği Bağlamındaki İddialar

Goldziher, Kur'an âyetlerinin tamamının Hz. Peygamber döneminde yazıldığından şüphe etmektedir. Ona göre âyetler en iyi ihtimalle Mekke döneminin sonlarında yazılmaya başlanmış olabilir. Risaletin ilk yıllarındaki yaşam şartları göz önünde bulundurulduğunda âyetlerin bu ortamda yazılma ihtimali zordur. Vahyin ilk yıllarında âyetlerin yazımına bağlı olarak Goldziher'in üzerinde durduğu en önemli konu kırâat meselesidir. Bu bağlamda Goldziher ortada Kur'an'ın tek şekilde okunmasını sağlayacak aslî bir metin bulunmadığını, üstelik Müslümanlara Kur'an'ı çeşitli şekillerde okuma ruhsatı verildiğini, neticede gelişigüzel okumalar ortaya çıktığını ileri sürmektedir.¹³

Kırâatlere temel teşkil eden yedi harf meselesi ile ilgili hadisler dikkate alındığında en azından bazı kırâatlerin Hz. Peygamber'den sadır olduğu çeşitli sahâbîlere ait "Yâ Rasûlellâh, bana bu şekilde okutmadın mı?", "Bunu bana Rasûlüllah okuttu.", "Ben bunu Rasûlüllah'tan öğrendim.", "Ben Rasûlüllah'ın huzurunda böyle okudum." gibi ifadelerden ve Hz. Peygamber'in "Öyle de nazil oldu, böyle de nazil oldu." demesinden anlaşılmaktadır.¹⁴ Konuyla ilgili olarak İbnü'l-Cezerî (öl. 833/1429) sahâbîlerin Kur'an'ı Hz. Peygamber'den harf harf öğrendiğini söylemektedir. Onun naklettiğine göre Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm (öl. 224/838) kırâatle ilgili meşhur eserinde dört halife ve Peygamber eşleri başta olmak üzere sahâbîlerden birçok önemli ismi kırâatleri nakledenlerin başında saymaktadır.¹⁵ Bu bilgiler gerek vahiy döneminde gerekse sonraki dönemlerde Kur'an'ın herkesin istediği şekilde okumasına elverişli bir kitap olmadığını, kırâatlerin temel olarak Hz. Peygamber'den nakledilen rivayetlere dayandığını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Goldziher'in iddia ettiği gibi kırâatlerin kaynağını yalnızca Arapçanın yazı biçiminin yetersizliğine dayandırmak gerçeklerle bağdaşmamaktadır. Ancak bu hususta naklin çok önemli bir yeri olmakla beraber Arap dilinde hem kelime okunuşlarındaki hem de sarf ve nahiv takdirlerindeki tercihlerin âyetlere kazandırdığı anlamların farklı okuyuşlara sebebiyet vermiş olabileceği, bunun da kırâatlerin oluşumu üzerinde az da olsa etkili olmuş olabileceği göz ardı edilmemelidir.

3. Kur'an'ın İstinsâh Edilmesi Bağlamındaki İddialar

Goldziher Hz. Osman döneminde Zeyd b. Sâbit başkanlığında oluşturulan bir komisyon marifetiyle Kur'an'ın istinsâh edilmesini kırâatlerin teke indirilmesine yönelik bir çaba olarak görmektedir.¹⁶ Ancak meselenin aslı onun iddia ettiği gibi değildir. Bilakis istinsâh edilen

¹³ Goldziher, *Mezâhibu't-tefsîri'l-İslâmî*, 4-7; Çetin, *Yedi Harf ve Kırâatlar*, 340. krş. Mustafa İslamoğlu, *İslam Tefsir Ekolleri* (İstanbul: Denge Yayınları, 1997), 21.

¹⁴ Muhammed Abdulazîm ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân fi Ulûmi'l-Kur'an*, ed. Fevvâz Ahmed Zümerlî (Beirut: Dâru'l-Kitabü'l-Ma'rife, 1995), 1/119.

¹⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/6.

¹⁶ Goldziher, *Mezâhibu't-tefsîri'l-İslâmî*, 6.

Mushafların imla şekli kayda değer kırâat farklılıklarını ihtiva edecek yapıda yazılmıştır. Zira gerek Hz. Ebû Bekir döneminde Zeyd b. Sâbit tarafından cem' edilen ilk Mushaf'ta gerekse Hz. Osman döneminde yine Zeyd b. Sâbit başkanlığındaki bir heyet tarafından istinsâh edilen İmam Mushaf'ta ve çeşitli şehirlere gönderilen diğer Mushaflarda harekeleme ve noktalama işlemleri yapılmamış, *nakt*, *i'câm* ve *i'râb* işaretleri kullanılmamıştır.¹⁷ Ayrıca o dönemin Arap toplumunda ağızdan alma (*müşâfefe*) ve dinleme yoluyla öğrenme metodunun yaygın olması sahâbîlerin Kur'ân'ı Hz. Peygamber'den yazılı malzemelerden çok daha fazla bu iki yolla almaları sonucunu doğurmuş,¹⁸ bu da âyetlerin ezberlenmesinde ve okunmasında bir yandan çok büyük oranda asıl metne bağlı kalmayı sağlayan, diğer yandan da nispeten farklı okumalara kapı aralayan bir faktör olmuştur.

Sonraki dönemlerde fetihlerle İslam coğrafyasının genişlemesi ve Arap olmayan toplumların İslam'a girişi doğal olarak Kur'ân tilavetinde bazı hatalı okumaların meydana gelmesine sebep olmuş, bu nedenle Mushaf'ın doğru okunmasına yönelik faaliyetlere ihtiyaç duyulmuştur.¹⁹ Bu ihtiyaca binaen Hz. Osman döneminde Zeyd b. Sâbit başkanlığında bir heyet tarafından Mushaflar istinsâh edilerek belirli merkezlere gönderilmiştir. Bu uygulamayla kırâatleri ortadan kaldırmak değil, bilakis rivayet zinciri kopuk, sahih olmayan kırâatleri Mushaf'tan uzaklaştırmak ve insanların Kur'ân hakkında oluşabilecek tereddütlerini izâle etmek hedeflenmiştir. Bununla birlikte yedi harf ruhsatı kapsamında ilk şekilleri görülen sahih kırâatlerin muhafaza edilmesine ve Müslümanlar arasında meydana gelen kırâat ihtilaflarının giderilmesine çalışılmıştır.²⁰ Ayrıca istinsâh uygulaması Halife Hz. Osman'ın tek başına aldığı şahsi bir karar değil, sahâbîlerin önde gelenleri tarafından kendisine yapılan bir tekliftir. Bu teklifle Hz. Osman Kur'ân'ı okuma ve yazma konusunda sahâbîlerin kırâat âlimlerinden bir heyet oluşturmuş, bu heyet marifetiyle noktasız ve harekesiz olarak ve çeşitli kırâatleri kapsayacak şekilde yazılan Mushaflar o dönemde yaşayan Müslümanların tamamı tarafından kabul görmüştür.²¹ Bu tarihi bilgiler Goldziher'in iddiasının istinsâh faaliyetinin amacını izahta oldukça yetersiz kaldığını ortaya koymaktadır.

4. Mushaf İmlasının Harekesiz Oluşu Bağlamındaki İddialar

Goldziher'in diğer bir iddiası ise ilk Mushafların harekesiz yazılmış olmasını farklı kırâatlerin kaynağı olarak görmesidir.²² Bu iddiayı incelemeye geçmeden önce Kur'ân'ın farklı kırâatleri ve harekelenme süreciyle ilgili birkaç hususu ifade etmekte fayda mülâhaza etmekteyiz. Hz. Peygamber âyetlerin iniş döneminde vahiy meleği vasıtasıyla Allah Teâlâ'dan Kur'ân'ı okuma konusunda toplum için kolaylık talep etmiştir. Cebrâil aracılığı ile gelen bu okuma kolaylığını

¹⁷ Dâni, *el-Muhkem*, 2; Muhammed İsmail Şaban, *Resmu'l-Mushaf ve zabtihi beyne't-tevkifi ve'l-istilâhâti'l-hadise* (Mısır: Dâru's-Selam, 2. Baskı, 2012), 87-88.

¹⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/6; Abdullah et-Tenesî, *ed-Dirâz*, 39-40; Muhammed İsmail, *Resmü'l-Mushaf ve zabtihi*, 87.

¹⁹ Dâni, *el-Muhkem*, 28; Abdullah et-Tenesî, *ed-Dirâz*, 40-41; Sicistânî ve Serrâc, *İlmü'n-nakt ve şekl*, 16-17.

²⁰ Dâni, *el-Muhkem*, 2; Muhammed İsmail, *Resmü'l-Mushaf ve zabtihi*, 87-88; Sicistânî ve Serrâc, *İlmü'n-nakt ve şekl*, 15-16.

²¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/7,31.

²² Şelebî, *Resmü'l-Mushafi'l-Osmânî*, 29.

Hiz. Peygamber *ahrufu seb'a* (yedi harf) ifadesiyle meşhur olan hadisle ortaya koymuştur. Âyetlerin okunuşu üzerindeki bu tasarruflar Kur'an'ı okuma biçimlerini etkilemiş olsa da yaygınlık kazanmamış, Hiz. Peygamber'in genel okuyuşu ve manayı temelinden değiştirmeyecek şekilde verdiği bir ruhsat olarak kalmıştır.²³ Onun vefatıyla birlikte sona eren bu geçici ruhsat Kur'an cem' edilirken metinde yazılı olarak yer alsa da istinsâhla birlikte Mushaf'tan tamamen çıkarılmış, kırâat faaliyetleri Hiz. Peygamber'den duyulduğu şekliyle sürdürülmeye gayret edilmiş, bunu sağlamak amacıyla kurrâ sahâbiler İslam aleminin muhtelif bölgelerine Kur'an öğreticisi olarak görevlendirilmişlerdir.²⁴

Kur'an'ın Hiz. Peygamber'den duyulduğu şekliyle kırâat edilmesine yönelik faaliyetler intinsâhtan sonra da devam etmiştir. Büyük ölçüde Arap olmayan milletlerin İslâm'a girişi sebebiyle ortaya çıkan kırâat problemlerini çözmek maksadıyla Kur'an'ın harekelenmesine yönelik ilk faaliyetler Emevî halifesi Muaviye döneminde Ebu'l-Esved ed-Düelî'nin (öl. 69) i'râb işaretlerini (cümlelerin öğelerini gösteren hareketler) belirlemesi şeklinde hicri birinci asrın ikinci yarısında başlamıştır.²⁵ Mushaf üzerinde noktalama ve harekeleme çalışmalarının yapıldığı bu dönemdeki faaliyetler dikkate alındığında, kırâat farklılıklarının çok daha önceden mevcut olan bir olgu olduğu, bunların önemli bir kısmına istinsâh edilen Mushaf'ların imlasının elverdiği, fakat hem okuyuşta hem de yazılışta *Resmî'l-Mushaf*a uygun olmayan tasarruflara mümkün olduğunca engel olunduğu anlaşılacaktır.

Araştırmamızın önceki bölümlerinde izah ettiğimiz üzere kırâatlerin kaynağı Hiz. Peygamber'in Kur'an'ın okunması bağlamında verdiği bir ruhsattır. Goldziher'in ve bazı oryantalistlerin iddia ettiği gibi kırâatler imlaya dayalı keyfi okuyuşlar değil, sınırlarını vahyin belirlediği okuma ruhsatı çerçevesinde Hiz. Peygamber'in ve sahâbilerin okuyuşlarında tezâhür eden nakle dayalı olgulardır.²⁶ Kırâatlerin kaynağı konusunda ve Mushaf'ın harekelenme süreciyle ilgili verilen bu bilgilerden sonra söz konusu iddiaya cevap sadedinde burada birkaç âyeti incelemekle yetineceğiz.

İddia edildiği gibi kırâatler Mushaf'ın sadece imla yapısından ve harekenin olmayışından kaynaklanan ictihâdî okuyuşlar olsaydı, Kur'an'ın pek çok yerinde geçen aynı kelimedede aynı kırâat farkları görülürdü. Örneğin *ضَرًّا* kelimesi Mushaf'ta dokuz yerde geçmektedir.²⁷ Bunlardan sadece Fetih Sûresinde *ضَرًّا* ve *ضَرًّا* şeklinde iki farklı kırâat vardır.²⁸ Eđer kırâatler imla ve hareke gibi etkenlerden kaynaklanan okuyuşlar olsaydı, diğer yerlerde de benzer şekilde iki farklı okuyuş olması gerekirdi. Yine Kur'an'da beş yerde geçen *كَسْفًا* kelimesi²⁹ dört yerde *كَسْفًا* ve *كَسْفًا* şeklinde iki kırâatle, Tûr Sûresinde ise ittifakla ve sadece bir kırâatle *كَسْفًا*

²³ Zürcânî, *Menâhilü'l-irfân*, 1/130; İsmail Şelebî, *Resmî'l-Mushafi'l-Osmânî*, 33.

²⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/7-9.

²⁵ Hamed, *el-Müeyesser*, 287; Muhammed İsmail, *Resmî'l-Mushaf ve zabtihi*, 88.

²⁶ Ebu'l-Hayr Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâati'l-aşr*, ed. Ali Muhammed ed-Dabba'a (Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2004), 10.

²⁷ Mâide 4/76, A'râf 7/188, Yûnus 10/49, Ra'd 13/16, Tâhâ 20/89, Furkân 25/3, Sebe' 34/42, Fetih 48/11, Cin 72/21.

²⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/375.

²⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/375.

şeklinde okunmuştur.³⁰ Goldziher'in verdiği bir diğer örnek ise Mâide Sûresi altıncı âyette yer alan وَأَرْجُلُكُمْ kelimesidir.³¹ Bu kelime Nâfi', İbni Âmir, Hafs, Kisâî ve Yâ'kup, "lâm" (لام) harfini fetha ile okurken, İbni Kesîr, Ebû 'Amr, Ebû Bekr Şu'be, Hamza, Ebû Ca'fer ve Halef ise "lam" harfini kesre ile okumuşlardır.³² Onların bu okuyuşları da imamlarından öğrendiklerine, dolayısıyla rivayetlere dayanmaktadır.

Görülmektedir ki Kur'ân-ı Kerîm'de birçok kelime imla şekli itibarıyla birden fazla okumaya elverişliiyken sadece bir kırâatla okunmuştur. Bunun örneklerini çoğaltmak mümkündür; ancak burada maksadımızı izah sadedinde bir kelimeyi daha inceleyerek Goldziher'in verdiği örneklerle ilgili incelememizi tamamlamış olacağız. *رضوان* kelimesi Kur'ân'da on üç yerde geçmektedir. İmam Âsım'ın birinci râvîsi Ebû Bekr Şu'be on iki yerde "râ" (راء) harfini ötreyle رُضْوَانُ şeklinde okurken, sadece bir yerde (Mâide 5/16) رُضْوَانُ şeklinde "râ" (راء) harfini kesre ile okumuştur.³³

Bu örnekler kırâatlerin rivayete dayandığını açıkça göstermektedir. Örnek verilen bu kelimelerin sahih kaynaklarda farklı iki veya üç kırâati rivayet edilmektedir. Netice itibarıyla iddia edildiği gibi kırâat farklarını ilk Mushafların yalnızca imla şekilleri ve harekelerin bulunmayışıyla izah etmek mümkün değildir.

5. Mushaf İmlasının Noktasız Oluşu Bağlamındaki İddialar

Goldziher Mushaf'ın noktasız oluşunu harekesiz oluşuyla da birleştirerek bunları kırâat farklarının kaynağı olarak görmekte ve bu düşüncesine bazı âyetlerden örnekler vermektedir.³⁴ Burada çalışmanın sınırlarını dikkate alarak maksadı hâsıl edecek sayıda örnekle iktifa edeceğiz. Goldziher Hicr Sûresinin 8. âyetinin "مَا نُنَزِّلُ الْمَلَائِكَةَ إِلَّا بِالْحَقِّ" kısmında geçen نُنَزِّلُ kelimesindeki kırâat farklılığını kendi iddiasına örnek göstermektedir.³⁵ Kaynaklara bakıldığında bu kelime üç farklı kırâat olduğu görülür. Birincisi مَا نُنَزِّلُ الْمَلَائِكَةَ şeklinde dammeli "nûn" (نون) harfi ile başlayan Hafs, Hamza, Kisâî ve Halefî'l-Âşîr kırâatidir. İkincisi مَا نُنَزِّلُ الْمَلَائِكَةَ şeklinde dammeli "tê" (تاء) harfi ile başlayan İmam Âsım'ın râvîsi Ebû Bekr Şu'be rivayeti olan kırâattir. Üçüncüsü ise مَا نُنَزِّلُ الْمَلَائِكَةَ şeklinde fethalı "tâ" (تاء) harfi ile başlayan diğer imamların kırâatidir.³⁶ Her üç kırâat arasında önemli bir mana farkı yoktur. Görüldüğü üzere bu okuyuşlar üç farklı kırâat olarak rivayet edilen olgulardır. Yine Â'raf Sûresinin 7/48. âyetinde yer alan تَسْتَكْبِرُونَ kelimesinin imla şekli dolaylı olarak تَسْتَكْبِرُونَ şeklinde okunduğu iddia edilmiştir ki bu şâz bir kırâattir. Mütevatir on kırâat arasında böyle bir okuyuş rivayet edilmemiştir. Bu durum bize

³⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/309.

³¹ Goldziher, *Mezâhibu't-tefsîri'l-islâmî*, 14-15. krş. İslamoğlu, *İslam Tefsir Ekolleri*, 1997, 29; Çetin, *Yedi Harf ve Kırâatlar*, 350.

³² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/254.

³³ Ebû Amr b. Said Dâni, *et-Teysîr fi'l-Kırâati's-Seb'* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, ts.), 86.

³⁴ Goldziher, *Mezâhibu't-tefsîri'l-islâmî*, 8-9; Şelebî, *Resmü'l-Mushafi'l-Osmânî*, 29.

³⁵ Goldziher, *Mezâhibu't-tefsîri'l-islâmî*, 13; Şelebî, *Resmü'l-Mushafi'l-Osmânî*, 30.

³⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/301.

Goldziher'in sahih ve şâz kırâatleri birbirine karıştırdığını göstermektedir.³⁷ Aynı sûrenin 57. âyetinden örnek verilen بُشْرًا kelimesinde ise sadece iki farklı kırâat vardır. İmam Âsım kelimeyi “bâ” (باء), harfi ile okurken, diğer İmamlar “nûn” (نون), harfi ile okumuştur ki görüldüğü üzere bu kırâatler rivayetle gelen okuyuşlardır.³⁸ Kırâatler yalnızca imlanın el verdiği şekilde okumalardan ibaret olsaydı bu kelimelerin çok daha farklı kırâatlerinin olması gerekirdi.

Bir başka örnek de Tevbe Sûresinin 114. âyetinde geçen “وَعَدَهَا إِيَّاهُ” ifadesinin “أَبَاهُ” şeklinde okunmasıdır ki bu Hammâd er-Râviye'den gelen garip bir rivayettir. Sahih ve şâz on dört kırâat arasında böyle bir rivayet yoktur.³⁹ Şâz kırâatler arasında dahi olmayan garip bir rivayeti delil olarak kullanması Goldziher'in meseleye yaklaşımının çok sağlıklı olmadığını göstermektedir. Bir diğer örnek ise, Nisâ Sûresinin 94. âyetinde yer alan فَتَنِينَا kelimesidir. Bu kelime Goldziher'in de kabul ettiği üzere فَتَنِينَا ve فَتَنِينَا şeklinde sadece iki farklı kırâatle okunmuştur.⁴⁰ Her iki okuyuş da Mütevâtir kırâatler arasında mevcuttur. İmam Hamza, Kisâ ve Halef فَتَنِينَا şeklinde “sâ” (سَاء) harfi ile okurken, diğer yedi İmam (Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Âsım, Ebû Câfer ve Yâ'kup) “yâ” (يَاء) harfi ile فَتَنِينَا şeklinde okumuşlardır.⁴¹ Ancak bu gibi kelimelerin anlam açısından birbirine yakın kırâatlerle okunmasında az da olsa imla şeklinin etkili olabileceği ihtimali göz ardı edilmemelidir.

Yukarıda geçen örneklerin sadece iki tanesinin Â'raf Sûresinden verilen نُشْرًا örneği ile Nisâ Sûresi'nden verilen فَتَنِينَا örneğinin sahih kırâatler arasında bulunduğu, iki örnekte de sadece iki farklı kırâat olduğu görülmektedir. Verilen diğer örnekleri şâz kırâatler arasında dahi bulunmamaktadır. Bunlar bize Goldziher'in kırâat olarak kabul edilmeyen örneklerden hareketle yanlış bir yargıya vardığını göstermektedir. Sanıldığı gibi kırâat farklılıklarının sebebi sadece Mushafların noktasız ve harekesiz olarak yazılmış olması değildir. Kaldı ki kırâatler bu Mushaflardan önce de mevcuttur. Nitekim İbnü'l-Cezerî gibi âlimlerin de beyan ettikleri üzere Hz. Osman, Mushafları sahih kırâatleri ihtiva edecek şekilde beş yıl gibi uzun bir zaman içinde titizlikle yazdırmıştır.⁴²

Bütün bu örnekler kırâatlerin çok önemli bir kısmının rivayete dayandığını açık bir şekilde göstermektedir. Goldziher'in iddialarına örnek olarak zikrettiği kelimelerin sahih kaynaklarda iki veya en fazla üç farklı kırâati rivayet edilmektedir. Oysa örnek verilen kelimelerin imla şekilleri itibarıyla çok daha farklı okumalara elverişli olduğu açıktır. Bu tespitin ardından ifade etmeliyiz ki iddia edildiği gibi kırâat farklarını ilk Mushafların yalnızca imla şekilleriyle, nokta ve harekelerinin bulunmayışıyla izah etmek mümkün değildir. Bununla birlikte bu imla şekillerinin kırâatler üzerinde hiçbir şekilde etkili olmadığını düşünmek de isabetli değildir.

³⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/259; Abdulâlî Ahmed Abdulkadir, *Teyşîru'r-resmî'l-Osmânî* (Mısır: Ezher Üniversitesi Kırâat Enstitüsü, Doktora Tezi, ts.), 110.

³⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 10.

³⁹ Abdulkadir, “Teyşîru'r-Resmî'l-Osmânî”, 4; İsmail Şelebî, *Resmü'l-Mushafî'l-Osmânî*, 36.

⁴⁰ Goldziher, *Mezâhibu't-tefsîri'l-islâmî*, 10.

⁴¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/217.

⁴² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/33.

Ancak kırâat farklılıklarıyla ilgili rivayetler bunun kırâat farklılıklarının temelini oluşturacak kadar fazla olamayacağını, dolayısıyla Goldziher'in iddialarının abartılı ve aşırı olduğunu göstermektedir.

6. Sonuç ve Öneriler

Ignaz Goldziher Kur'ân'ın farklı kırâatlerinin Arap alfabesinin ve yazı şeklinin yetersiz oluşundan kaynaklandığını düşünmektedir ki meselenin aslı onun iddia ettiği gibi değildir. Bu konuda gözden kaçırılan en önemli mesele Mushaf imlasının kırâatleri değil, kırâatlerin Mushaf imlasını şekillendirdiği gerçeğidir. Hz. Peygamber döneminde yazılan âyetler gerek Hz. Ebû Bekir döneminde cem' edilen Mushaf'ta, gerekse Hz. Osman döneminde istinsâh edilen Mushaf'larda harekesiz ve noktasız yazılmıştır. Ayrıca *ahrufu seb'a* hadisi başta olmak üzere konuyla ilgili rivayet edilen hadislerden anlaşılmaktadır ki vahyin ilk muhatabı olan Araplar Kur'ân okuma ve farklı kırâatleri öğrenme noktasında yazıdan ziyade ağızdan almaya, işitmeye ve ezberlemeye dayanmaktaydılar. Duyulan ve ezberlenen ifadenin yanlış telaffuz edilmesi ise nadiren görülen bir durumdur. Bu bağlamda kırâatler esas olarak Hz. Peygamberin çeşitli okumalarına dayanan, yedi harf ruhsatına bağlı olarak farklılıkları sahâbîlerin okuyuşlarında görülen, Arap dilinin etkisi ve anlamın okuyuşa yansması gibi faktörlerden de etkilendiği anlaşılan ve nakil ile yaygınlaşan muteber okuyuşlardır.

Kırâat farklılıklarının doğuşu ile ilgili yanlışların temelinde bunların Arapçada birbirine benzeyen harflere ayırt edici noktaların ve hareketlerin konulmamış olmasından kaynaklandığı düşüncesidir. İfade etmeliyiz ki Hz. Peygamber ve sahâbîler gerek namazlarda gerekse namaz dışında Kur'ân'ı sürekli okuyorlardı. Bu vesile ile Kur'ân yazıdan çok ağızdan alma, işitme ve ezberleme yoluyla zihinlere yerleşmekteydi. Bu hakikat Hz. Peygamber'in *أَناجِبُهُمْ فِي صُدُورِهِمْ* sözüyle sabittir. Nüzûl döneminde yazılan âyetlerin noktasız ve harekesiz oluşu bir noksanlık değildi. Çünkü âyetler sahâbîler tarafından mütemadiyen Hz. Peygamber'in ağzından işitiliyor ve ezberleniyordu. Kur'ân'ın doğru okunmasında ve kırâatlerin öğrenilmesinde bu önemli husus gözlerden kaçırılmakta, dikkatler sadece yazıya çekilmektedir. Bu hakikatin altını dikkatle çizen büyük kırâat âlimi İbnü'l-Cezerî âyetlerin doğru okunmasında ve nakledilmesinde esas olanın yazılı malzemelerin değil de ezberin olduğunu nakletmektedir. Mevlana Şiblî de aynı hususu şöyle ifade etmiştir: *Bu kitap, bekâsını kâtiplerin hareketlerine borçlu değildir. Çünkü bu kitap, her asırda yüzbinlerce müminin kalbine ve hafızasına nakşedilmiştir.*

Goldziher'in Kur'ân'ın kırâatleri ile ilgili bir diğer yanlışlığı ise Hz. Osman döneminde yapılan istinsâhı kırâatlerin teke indirilmesine yönelik bir çaba olarak görmesidir. Oysa Hz. Osman döneminde istinsâh edilen Mushaf'lara muteber ve meşhur kırâatleri yok etmemiş, aksine onları ihtiva edecek şekilde noktasız ve harekesiz olarak imla edilmiştir. Mushaf'ın istinsâh edilmesiyle yedi harf ruhsatıyla temeli atılan kırâatlerin muhafaza edilmesi ve rivayeti sabit olmayan okuyuşlardan Kur'ân'ın uzak tutulması amaçlanmıştır. Ayrıca İstinsâh faaliyeti Hz. Osman'ın tek başına aldığı şahsi bir kararla yapılmış değildir. Bu faaliyet önde gelen sahâbîlerin teklifleriyle yapılmış, çoğaltılan Mushaf metinleri İslam toplumunda genel kabul görmüştür.

İddialarını ispat etmek amacıyla zikrettiği âyetlerde geçen kelimelerin iki veya üç farklı kırâatinin olması Goldziher'i doğrulamamakta, aksine nakzetmektedir. Çünkü kaynaklarda yer alan bilgiler bu farklı okuyuşların kırâat imamlarından rivayet edildiğini, onların da bunları kırâat âlimi sahâbîlerden naklettiğini, dolayısıyla kırâat olgusunda asıl unsurun rivayet olduğunu açıkça göstermektedir. Öte yandan söz konusu kelimelerin imla yapıları itibarıyla çok daha farklı okumalara elverişli olduğu da açıktır. Bu tespitin ardından ifade etmeliyiz ki kırâatleri sadece harflerde hareke, nokta gibi işaretlerin olmayışıyla ve Mushaf'ın imla yapısıyla izah etmek mümkün değildir. Verdiğimiz bilgiler ve yaptığımız değerlendirmeler kırâatlerin oluşmasında Mushaf yazısının noktasız ve harekesiz olmasının Goldziher'in iddia ettiği gibi bütün süreci belirlemediğini, fakat bu imlanın tamamen etkisiz kaldığını söylemenin de isabetli olamayacağını, dolayısıyla kırâatlerin şekillenmesinde az da olsa pay sahibi olabileceğini göstermektedir.

Kaynakça

- Abdulkâdir, Abdulali Ahmed. *Teyşîru Resmî'l-Osmânî*. Mısır: Ezher Üniversitesi Kıraat Enstitüsü, Doktora Tezi, ts.
- Abdullah et-Tenesî, İmam Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh. *ed-Dirâz fî şerhi Zabtı'l-Harrâz*. thk. Ahmed b. Ahmed b. Muhammed b. Abdillâh Şarşâl. Suudi Arabistan: Vüzâratü's-Şüüni'l-İslâmiyyeti ve'd-da'veti ve'l-irşâd, 1999.
- Altıkulaç, Tayyar. *Günümüze Ulaşan Mesâhif-i Kadîme: İlk Mushafklar Üzerine Bir İnceleme*. İstanbul: IRCICA, 2015.
- Birişik, Abdulhamit. *Kıraat İlmi ve Tarihi*. Bursa: Emin Yayınları, 2. Basım, 2014.
- Çetin, Abdurrahman. *Kur'an-ı Kerîm'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar: -Oryantalistlerin Görüşleri-*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 3. Basım, 2013.
- Dânî, Ebû Amr b. Said. *et-Teyşîr*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, ts.
- Dânî, Ebû Amr Osman b. Sâid b. *el-Muknî fî ma'rifeti mersûmi Mesâhifi Ehli'l-Emsâr*. thk. Beşir b. Hasan Hamîrî. 2 Cilt. Bahreyn: Daru't-Tedmûriyye, 1. Basım, 2010.
- Dânî, Ebû Amr Osman b. Sâid. *el-Muhkem fî nakti'l-Mesâhif*. ed. İzzet Hasan Hasan. Beyrut: Dâru Fikri'l-Muâsır, 2. Baskı, 1997.
- Ebu Süleyman, Şeyh Sâbur Hasan Muhammed ebu Süleyman. *Mevridu'z-zam'ân fî ulûmi'l-Kur'ân*. ed. Muhammed Ali Building. Bombay-Hindistan: Dârus-selefiyye, 1984.
- Ebû Şâme, Şihâbuddin İsmail b. İbrahim İsmail. *el-Mürşidü'l-vecîz ilâ ulûmi teteallaku bi'l-azîz*. ed. İbrahim Şemsüddin. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiye, 2003.
- Goldziher, Ignaz. *Mezâhibu't-tefsîri'l-islâmî*. ed. Abdu'r-Raûf Muhammed Avni. çev. Abdu'l Halim en-Neccâr. Kahire: el-Merkezu'l-kavmî li't-tercüme, 2013.
- Hamed, Gânim Kaddûrî el-. *el-Müyesser fî ilmi resm ve zabdihî*. ed. Abdilhâdî Hamîtû. Suudi Arabistan: Merkezü Dirâsât ve Mâ'lumâtî'l-Kur'âniye, 2. Basım, 2016.
- Hatiboğlu, Mehmet Sait. "Ignaz Goldziher". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 12/105-111. İstanbul, 1996.
- İbn Necâh, Ebû Dâvud Süleyman. *Muhtasaru't-tebyîn li hecâit-tenzîl*. ed. Ahmed b. Amed b. Muammer Şarşâl. Muammer Şarşâl. 2 Cilt. Suudi Arabistan: Mecmeu'l-Melik Fahd li Tıbbâtî'l-Mushafi's-Şerîf, 2000.
- İbnu'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Muhammed b. Muhammed. *en-Neşr fî'l-kırâati'l-aşr*. ed. Ali Muhammed ed-Dabba'a. 2 Cilt. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2004.
- İdrisî, Abdüsselam e-Hebdî el-. *Muhâzarât fî Resmî'l-Kur'an*, ts.
- İslamoğlu, Mustafa. *İslam Tefsir Ekolleri*. İstanbul: Denge Yayınları, 1997.
- Mansûr, Abdul Kadir. *Mevsûatü Ulûmi'l-Kur'an*. Suriye: Dâru'l-Kalemi'l-Arabî, 2002.
- Maşalı, Mehmet Emin. *Kur'an'ın Metin Yapısı-Mushaf Tarihi ve İmlâsı*. Ankara: OTTO, 2. Baskı, 2015.
- Muhammed İsmail, Şaban. *Resmu'l-mushaf ve zabtîhi beyne't-tevfiki ve istilâhâtî'l-hadîs*. Mısır: Dâru's-selam, 2. Baskı, 2012.
- Sicistânî ve Serrâc, Ebû Hâtim ve İbn Serrâc. *İlmu'n-nakt ve şekl et'-tarih ve el-usûl*. ed. Gânim Kaddûrî Hamed. Amman-Ürdün: Dâru Ammâr, 2016.
- Sultânî, Hakim Selman Zehrâ el-Burkâvî. *Dirâsetü'l-istişrâkiyye*. "İşkâliyyetü resmi'l-mushafu'l-osmânî fî dav-i ru'yeti'l-istişrâkiyye" 19 (2019).
- Şelebî, Abdu'l Fettah İsmail. *Resmü'l-mushafîl-osmânî ve evhâmü'l-müsteşrikîne fî kıraati'l-kur'ani'l-kerîm*. Kahire: Mektebetü Vehbe, 4. Baskı, 1999.
- Zürkânî, Muhammed Abdulazîm. *Menâhilü'l-irfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*. ed. Fevvâz Ahmed Zümerlî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitabü'l-Ma'rife, 1995.

Orijinallik Beyanı / Declaration of Authenticity

Bu makale, Turnitin yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. / This article has been scanned by Turnitin. No plagiarism detected.

Akademik Etik Beyanı / Academic Ethics Statement

"Ignaz Goldziher'in Kur'an Kırâatlerine Yönelik İddiaları Üzerine Resmü'l-Mushaf Bağlamında Bir Değerlendirme" başlıklı makale bilimsel araştırma teknikleri ve akademik etik ilkelerine uyularak hazırlanmış, veriler üzerinde herhangi bir tahrifat veya çarpıtma yapılmamış, başka bir araştırmadan kısmen veya tamamen intihal edilmemiş, yayınlanması amacıyla başka bir yayın organına gönderilmemiştir. / The article titled "An Evaluation in the Context of Rasm al-Mushaf on Ignaz Goldziher's Claims Regarding the Different Qirâats of the Qur'an" has been prepared in accordance with scientific research techniques and academic ethics principles, no falsification or distortion has been made on the data, no partial or complete plagiarism has been made from another research, and it has not been sent to another publication organ for publication.

Çatışma Beyanı / Conflict Statement

"Ignaz Goldziher'in Kur'an Kırâatlerine Yönelik İddiaları Üzerine Resmü'l-Mushaf Bağlamında Bir Değerlendirme" başlıklı makalenin diğer kişi veya kurumlarla herhangi bir çıkar çatışması ihtimali söz konusu değildir. / The article titled "An Evaluation in the Context of Rasm al-Mushaf on Ignaz Goldziher's Claims Regarding the Different Qirâats of the Qur'an" has no potential conflict of interest with other individuals or institutions.

İthaf / Dedication / إهداء

Bu çalışma, İsrail'in Gazze'deki üniversitelere, okullara, hastanelere, mülteci kamplarına, evlere, camilere ve kiliselere düzenlediği vahşi, barbar, insanlık ve hukuk dışı saldırıları nedeniyle hayatını kaybeden bilim insanları, öğrenciler, sağlık çalışanları, din adamları, gazeteciler, bebekler, çocuklar ve masum sivillere ithaf edilmiştir. İsrail'in iki milyondan fazla Gazzeliyi evlerinden ve topraklarından sürgün etmek istemesi insanlık dışıdır. İsrail'in uluslararası hukuka, insan hak ve hürriyetlerine aykırılık içeren tüm işgal ve saldırıları suçtur ve bu nedenle yargılanması gerekmektedir.

This article is dedicated to the scientists, students, health workers, religious officials, journalists, babies, children and innocent civilians who lost their lives as a result of Israel's brutal, barbaric, inhumane and illegal attacks on universities, schools, hospitals, refugee camps, homes, mosques and churches in Gaza. Israel's attempt to expel more than two million Gazans from their homes and lands is inhumane. All Israeli occupations and attacks that violate international law, human rights and freedoms are crimes and therefore Israel must be prosecuted.

هذه المقالة موجهة إلى العلماء والطلاب وعاملين في مجال الصحة ورجال الدين والصحفيين والرضع والأطفال والمدنيين الأبرياء الذين فقدوا حياتهم بسبب الهجمات الوحشية واللاإنسانية وغير القانونية التي شنتها إسرائيل على الجامعات والمدارس والمستشفيات ومخيمات اللاجئين والمنازل والجوامع والكنائس الموجودة في غزة. فما تريده إسرائيل من نفي وتهجير أكثر من مليوني فلسطيني من أراضيهم ومنازلهم هو أمر غير إنساني. إن كافة ما تفعله إسرائيل من هجمات تتنافى مع حقوق الإنسان والحريات والقانون الدولي هي جرائم ولهذا السبب يجب محاكماته

Yazarlık Katkısı / Authorship Contribution

Araştırma çift yazarlı olarak yürütülmüş olup, yazarlık katkısı: 1. Sorumlu Yazar: Hüseyin Küçük: Kavramsallaştırma, metodoloji, veri toplama, görselleştirme, analiz ve yazma (%70).

2. Yazar: Prof. Dr. Ali Rıza Gül: Veri iyileştirme, inceleme ve düzeltme (%30). /

The research was conducted as a double-authored study and the authorship contribution: 1st Corresponding Author: Hüseyin Küçük: Conceptualization, methodology, data collection, visualization, analysis and writing (70%). 2nd Author: Prof. Dr. Ali Rıza Gül: Data refinement, review and correction (30%).